

ПСИХОЛОГІЯ

анализ успеваемости за указанные выше периоды.

На основании результатов аналитической работы делаются выводы об уровне успешности адаптации ребёнка, составляются рекомендации для воспитателя, классного руководителя, родителей или опекунов, при необходимости практическим психологом планируется углублённое психодиагностическое обследование ребёнка, организовывается коррекционно-развивающая работа.

Итак, адаптация – это процесс, который является неотъемлемой составляющей жизни человека. Но активный интерес общества к вопросам адаптации, сложностям адаптационного периода чаще всего возникает при поступлении ребёнка в детский сад, общеобразовательную школу, переход из одного учебного заведения в другое. Успешность адаптации зависит от многих факторов. Одним из них является хорошо организованная система психолого-педагогического сопровождения в период адаптации, которая позволяет снизить процент дезадаптации, а также позитивно влияет на общую адаптивность учащихся школы.

Литература:

1. Адаптация ребёнка в детском лагере. – Режим доступа: <http://ija-rebenka-v-detskom-lagere.html>
2. Кельнер С. Адаптація учнів 5-го класу // Психолог. – 2013. – № 13-14. – С. 87.
3. Коломинский Я. Л., Панько Е. А. Учителю о психологии детей шестилетнего возраста: Кн. для учителя. – М.: Просвещение, 1988. – С.16-17.
4. Мнацаканян И. А. Основные подходы к исследованию адаптации. – Режим доступа: http://www.superinf.ru/view_helpstud.php?id=3386.
5. Психологическая адаптация курсантов учебного центра. – Режим доступа: <http://bibliofond.ru/view.aspx?id=608013>.

Слободенюк Л. І., Петрова Н. М.*

ПСИХОЛОГІЧНИЙ СУПРОВІД ІНКЛЮЗИВНОГО НАВЧАННЯ В ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ

У статті розкриваються особливості роботи шкільного психолога з дитиною з особливими освітніми потребами, учнівським колективом, батьками, педагогами в умовах інклюзії.

Інклюзивна форма навчання для дітей з особливими освітніми потребами визнана в багатьох країнах світу. У Концепції розвитку інклюзивного навчання (наказ 01.10.2010 № 912 «Про затвердження Концепції розвитку інклюзивного навчання») інклюзивне навчання визначається як комплексний процес забезпечення рівного доступу до якісної освіти дітей з особливими освітніми потребами шляхом організації їх навчання в загальноосвітніх навчальних закладах на основі застосування

* © Слободенюк Л. І., Петрова Н. М.

особистісно орієнтованих методів навчання з урахуванням індивідуальних особливостей навчально-пізнавальної діяльності таких дітей.

Проблеми актуальності й необхідності освітньої інтеграції та інклюзії дітей з особливостями розвитку знайшли своє відображення в дослідженнях багатьох вітчизняних (М. М. Безруках, В. І. Бондар, О. Д. Гонєєв, С. П. Єфімова, Т. Д. Ілляшенко, В. В. Засенко, Т. В. Сак, В. М. Синьов, В. В. Тарасун, О. П. Хохліна та ін.) і зарубіжних (Д. Барбер, Т. Бут, Ч. Веббер, Т. Лорман, Т. Міттлер, К. Стаффорд, Д. Харві та ін.) науковців.

Аналіз понятійних визначень, які стосуються інтеграційних процесів в освіті, засвідчив різноманітність тлумачень та наявність різних форм та моделей інклюзивного навчання [3–5; 9; 10].

За визначенням ЮНЕСКО, інклюзія – це не лише навчання дітей з особливими потребами в єдиному загальноосвітньому середовищі, а й активна участь усіх дітей шкільного віку в повноцінному навчальному процесі, це рівні можливості для здобуття якісної шкільної освіти і, головне, можливість для всіх учитися жити разом [5].

Цю думку підтримує більшість науковців, зокрема, В. І. Бондар підкреслює, що інклюзивна освіта – це спільне перебування і навчання осіб, які потребують корекції фізичного та розумового розвитку, з їхніми здоровими однолітками. Це процес розвитку загальної освіти, який має на увазі доступність освіти для всіх, зокрема, й дітей з особливими потребами [9].

Включення дітей з порушеннями психофізичного розвитку в середовище здорових однолітків, а в майбутньому – у соціум, ставить перед педагогами багато нових завдань. Щоб навчати й адаптувати до життя дитину з тими чи іншими психофізичними проблемами, потрібно знати її психологічні особливості, прояви поведінки, характерні для відповідної нозології.

Таким чином, інклюзивне навчання потребує розроблення науково-теоретичних засад його складових, зокрема психолого-педагогічного супроводу, який є визначальною умовою успішності інтеграційних процесів.

Метою статті є розкриття особливостей організації та визначення проблемних питань психологічного супроводу інклюзивної освіти в початковій школі.

Психологічний супровід розглядається нами як процес, як цілісна система організаційних, діагностичних, корекційних і профілактичних заходів з обов'язковим урахуванням вікової психології, грамотно спланована робота всіх категорій учасників навчально-виховного процесу. У своїй роботі [7] ми окреслили принципи, напрями та функції психологічного супроводу як системи заходів.

Основна мета психологічного супроводу – створення максимально комфортних умов, які дають змогу повною мірою реалізувати здібності та нахили дитини, сформувані високу

ПСИХОЛОГІЯ

адекватну самооцінку і прагнення до самореалізації через широке застосування досягнень психологічної науки [10].

Навчання дітей з особливими освітніми потребами у спеціальних класах у загальноосвітніх навчальних закладах регламентується «Положенням про спеціальні класи для навчання дітей з особливими освітніми потребами у загальноосвітніх навчальних закладах», затвердженим наказом Міністерства освіти і науки України від 09.12.2010 р. № 1224, зареєстрованим в Міністерстві юстиції 29.12.2010 р. за № 18707. Цим документом визначено основні завдання психолого-педагогічного супроводу таких дітей, а саме:

- актуалізація особистісного потенціалу розвитку дитини;
- формування позитивних міжособистісних стосунків учнів з порушеннями психофізичного розвитку та їх ровесників у процесі внутрішкільної інтеграції;
- консультування батьків або осіб, які їх замінюють, щодо особливостей розвитку, спілкування, навчання, професійної орієнтації, соціальної адаптації їхньої дитини тощо.

Таким чином, психологічний супровід дітей з психофізичними вадами в умовах інклюзивного навчання – це відстеження динаміки розвитку учня, процесів його соціалізації та адаптації, вплив на ці процеси з метою оптимізації соціальної ситуації розвитку дитини.

Психологічний супровід забезпечує психологічна служба, зокрема шкільний практичний психолог, функціональними обов'язками якого є розв'язання широкого кола проблем, що виникають у результаті взаємодії людини й соціуму. Практичний психолог в інклюзивному середовищі формує психологічну готовність учасників навчально-виховного процесу до взаємодії з дитиною з особливими освітніми потребами, працює безпосередньо з цією дитиною щодо збереження її здоров'я, пошуку та реалізації методів формування позитивної мотивації до розвитку.

М.Р. Бітянова вказувала, що практичний психолог у реалізації соціально-психологічного супроводу повинен також сприяти рішенням батьків щодо відвідування психолого-медико-педагогічної консультації (далі ПМПК) та, за необхідності, допомогти в підготовці відповідних документів [1]. Спеціалісти ПМПК допоможуть з'ясувати чітку клініко-психологічну структуру дефекту, ступінь і характер порушень розумового, мовленнєвого та емоційного розвитку, визначити пізнавальні можливості дитини та програму, за якою доцільно організувати навчання, кількість годин корекційно-розвивальної роботи.

Отже, у шкільного психолога, окрім уже усталених форм роботи, з'являється низка нових. Психологічний супровід в умовах інклюзивного навчання спрямований на підвищення ефективності навчання шляхом розв'язання психологічних проблем через набуття навичок, що забезпечують адаптацію дитини з особливостями психологічного розвитку до навчання

та соціуму загалом.

Перш за все, – це діагностико-прогностичне вивчення особливостей розвитку дітей. Здійснюється воно на етапі вступу дитини до школи з метою вивчення особистості дитини, виявлення і розв'язання проблем, що виникають у процесі включення її в освітній простір. Для первинного діагностування необхідно розробити критерії, які визначають готовність дітей до навчальної діяльності, а саме:

1) розвиток загальної і дрібної моторики (спостереження за ходом дитини, кидання і ловля м'яча, тест копіювання безглуз-дих складів, «Доріжка»);

2) наявний обсяг знань, умінь, життєвого досвіду (уяв-лення про довкілля, достатнє володіння сенсомоторними (величина, колір, форма), просторовими (внизу, вгорі, далі, ближче тощо) відношеннями, елементарними уявленнями про кількість (багато-мало, більше-менше, порівну);

3) научуваність (уміння дитини скористатися допомогою, поясненням для покращення виконання завдання);

4) динамічність – уміння змінювати, переробляти засвоєні знання й навички, застосовувати їх у нових видах діяльності;

5) елементи узагальнення та абстрагування (знаходження різних ознак предметів, здатності встановлення схожості та відмінностей, уміння групувати предмети за спільними ознаками).

6) Самостійність (працездатність, тривалість зосередження уваги, прояви втоми) [2].

Під час обстеження дитини дуже важливо звернути увагу на недоліки мовлення: зв'язність висловлювання, неузгодже-ність слів у реченні, неправильну вимову окремих звуків. Недоліки мовленнєвого розвитку можуть стати серйозною перешкодою до успішного навчання в школі.

Коли йдеться про дітей з порушенням психофізичного розвитку, то діагностична робота полягає, насамперед, у вияв-ленні психологічних особливостей, які перешкоджають засво-єнню навчального матеріалу і, власне, визначають особливі освітні потреби, що вирізняють таких дітей як особливу категорію.

Психолог приймає рішення, які методики включити при діагностуванні, керуючись положенням «Про експертизу психо-логічного і соціологічного інструментарію, що застосовується в навчальних закладах Міністерства освіти і науки України», затвердженого наказом Міністерства освіти і науки України від 20.04.2001 р. №330. Тому має бути проведена експертиза всіх діагностичних методик, психокорекційних та стимульних матеріалів.

Поглиблене вивчення дитини включає вивчення всіх сторін її психіки: пізнавальних процесів, емоційно-вольової сфери та особистісних рис. З'ясовується тип темпераменту, вивчаються процеси сприймання, уваги, пам'яті, інтелекту, стан емоційно-

ПСИХОЛОГІЯ

вольової сфери. Обов'язково слід проаналізувати умови життя дитини, участь батьків та інших родичів у навчанні та вихованні.

Правильно сплановане тривале вивчення дитини в умовах навчальної, ігрової діяльності дає змогу докладніше оцінити її можливості в засвоєнні навчального матеріалу, дати нові відомості до оцінки її інтелекту, працездатності, поведінки. Особливу увагу звертає психолог на позитивні, здорові прояви, які можуть слугувати опорою в корекційному процесі.

Навчання та корекційна робота з дитиною в інклюзивному середовищі побудовані на знанні її індивідуальних особливостей та індивідуальному підході. Адже діти в межах встановленого діагнозу можуть мати особливості, суттєві для педагогічної роботи з ними. Знання індивідуальних особливостей дитини дає можливість оптимально використовувати методичні прийоми, визначити темп і обсяг матеріалу, що вивчається, а також використовувати наочні та словесні методи навчання. Під час складання індивідуальної програми розвитку психолог надає педагогам, які працюють з дитиною, узагальнену інформацію про дитину та рекомендації щодо врахування індивідуальних особливостей дитини в навчально-виховному процесі та взаємодії зі шкільним оточенням.

Діагностичний етап є передумовою подальшої розвивальної та, в разі потреби, спеціальної корекційної роботи. За результатами діагностики, відповідно до виявлених проблем у розвитку пізнавальної діяльності, спілкуванні та розвитку особистості, будується корекційна робота з дитиною.

Зміст та механізми корекційного впливу для дітей з різними типами дизонтогенезу в умовах інклюзивного навчання мають визначатися на основі всебічного діагностичного їх обстеження за чітко визначеними напрямками [8].

Корекційна робота має бути узгодженою з навчально-виховною діяльністю і передбачати використання програмового навчального матеріалу під час корекційних занять. Тому ефективність розробленої програми психокорекційного впливу залежить від взаємодії з учителем, який створює в класі атмосферу підтримки і стимуляції тих психологічних новоутворень, що були сформовані у дитини психологом.

Психологічну корекцію потрібно спрямовувати на розвиток певних психічних функцій дитини – пам'яті, уваги, мислення, які забезпечують навчальну діяльність, а також на систему взаємин дитини з батьками, друзями, однолітками. У ході корекційної роботи обов'язковим є:

- діагностика динаміки розвитку дитини під впливом відповідного корекційного навчання;
- обговорення з педагогом та батьками труднощів, що виникають у процесі навчання, накреслення шляхів їх розв'язання.

Корекційна робота в початковій школі з інклюзивним на-

ПСИХОЛОГІЯ

вчанням спрямовується психологом на формування всіх психічних процесів відповідно до особливостей віку. Особлива увага приділяється розвитку слухового сприймання, фонематичного слуху, загальної та дрібної моторики, розвитку просторового уявлення, логічного мислення, пам'яті, уваги.

Залежно від змісту і поставлених завдань корекційно-розвивальна робота може бути груповою чи індивідуальною, проте це завжди психологічна робота, і вона не може зводитися до виконання функцій педагога.

Діти з серйозними відхиленнями в розвитку часто не мають досвіду спілкування. Вони не вміють товаришувати, співпереживати, допомагати та співпрацювати з іншими, їм важко поділитися своїми емоціями та побажаннями. Тому перше і найголовніше завдання, що стоїть перед психологом та вчителями, які працюють з дітьми з особливими освітніми потребами, – соціалізація учнів.

Успішність інклюзивного процесу залежить від поінформованості та адекватного ставлення багатьох його учасників: дітей з особливими освітніми потребами, їхніх батьків і педагогів, здорових однолітків та інших дітей у школі, громадськості. Тому потрібні різні форми просвітницької роботи, яка великою мірою покладається на практичних психологів. Ця робота проводиться з метою підвищення психологічної культури вчителів, батьків і учнів щодо толерантного ставлення до дітей, які мають особливі освітні потреби.

Психологічний супровід навчання дитини із психофізичними вадами в умовах інклюзивного навчання передбачає не лише сприяння психічному розвитку, а й роботу з педагогічним колективом, спрямовану на:

- формування в учасників педагогічного процесу позитивних установок щодо взаємодії з такою дитиною;
- створення сприятливих умов для соціалізації, самовизначення та самореалізації учнів;
- пояснення педагогам специфіки психічного розвитку дитини і тих обмежень, що накладаються на процес навчання й виховання;
- розкриття конкретного змісту індивідуального підходу, якого потребує дитина, та прийомів його реалізації;
- надання психологічної допомоги вчителям та асистентам учителя щодо створення на основі результатів діагностичних мінімумів індивідуальних програм розвитку;
- здійснення адаптації дидактичного матеріалу та наочно-сті згідно з особливостями сприймання матеріалу учнями з різними типами дизонтогенезу;
- запровадження спеціальних технологій та адаптивних технічних засобів навчання;
- надання вчителям інформації про досягнення дитини у психокорекційному процесі та рекомендацій щодо використання новоутворень у навчальній діяльності;

ПСИХОЛОГІЯ

– проведення професійної орієнтації, підготовка дітей з порушенням психофізичного розвитку до вибору майбутньої професії.

Потрібно також приділити увагу психологічній готовності педагогів до роботи з дітьми в інклюзивному середовищі, а саме: науковій організації праці вчителів, питанням підтримки їхнього психічного здоров'я (зняття напруги, стресів) тощо.

Зміст роботи з учнями слід спрямувати на формування в них уміння бачити та цінувати відмінності, слухати та враховувати різні точки зору, висловлювати свою думку, поважаючи думку інших, оволодівати навичками співпраці з різними дітьми. Головні людські якості: доброта, доброзичливість, уміння радіти життю, спілкуванню з іншими людьми, не залежать ні від фізичного розвитку, ні від інтелекту, а тому діти з обмеженими можливостями заслуговують такої самої поваги і уваги, як і всі інші. Це потрібно пам'ятати дорослим, і про це необхідно розповідати дітям. Сприяти налагодженню дружніх стосунків дітей потрібно ненав'язливо. Корисними є ігри з молодшими школярами. Наприклад, гра «Різні квіти». Психолог готує картинку різних квітів. Кожна дитина обирає найкрасивішу квітку і розповідає, чому саме так вважає. Звичайно, діти оберуть різні квіти. Психолог підводить до думки, що кожна квітка гарна по-своєму. Так само і люди: немає кращих і гірших, кожна людина особлива, неповторна. Одна людина може робити щось, а інша – не може. Але вона може зробити те, чого не може хтось інший. Люди, які мають якісь фізичні обмеження, дуже мужні, бо вони весь час долають труднощі, які випадають на долю не всім.

Важливим є те, аби здорові школярі відчули досвід дітей з порушеннями слуху, зору, опорно-рухової сфери, інтелектуального розвитку, могли ідентифікувати себе з дитиною, що має порушення психофізичного розвитку і відчути міру труднощів, з якими стикається остання. Для цього можна використати симулятивні вправи. Наприклад, дітям роздають великі незручні рукавиці й пропонують виконати в них якісь звичайні дії: писати, застібати гудзики, підняти з підлоги щось дрібне. Для розуміння дітей з порушенням зору можна використати вправу «Іншими очима», з порушенням слуху – «Хаос звуків» або «Порозумітися без звуків», з розумовою відсталістю – запропонувати ознайомитись з матеріалом старших класів, у якому багато термінів. Потрібно дати дітям інформацію про певне обмеження (наприклад, дитячий церебральний параліч, порушення зору або слуху), яке має однокласник чи дитина з іншого класу, бо діти зустрічаються в шкільних коридорах, їдальні, виступають потенційними партнерами в позакласних справах. Важливо наголосити, що таке порушення виникає з народження, що ніхто зі здорових дітей на нього не захворіє, тим більше – не може заразитися. Потрібно просто і доступно пояснити, чому виникає те чи інше порушення, які в дитини при

ПСИХОЛОГІЯ

цьому є обмеження та які можливості. Запитати в дітей, чим би вони змогли допомогти такій дитині, чого б хотіли навчитися, спілкуючись із дітьми з особливими потребами [6]. Тому в інклюзивному середовищі є можливою взаємна толерантність: діти з особливостями розвитку отримують підтримку і реальне прийняття суспільством, що значно збільшує їх здібності та можливості. Здорові однолітки з більшим ступенем ймовірності виростуть більш толерантними, з більш адекватною самооцінкою і менш тривожними й агресивними.

Родини дітей з особливими освітніми потребами відповідальні за них упродовж усього життя. Тому одне з важливих завдань психолога – допомогти батькам повірити в себе, у власні сили, щоб допомогти своїй дитині. Запорукою добрих стосунків між школою і сім'єю є повага і співчуття. Традиційно проблеми сімей, які виховують дітей з особливими потребами, розглядають винятково через призму проблем дитини. У більшості випадків допомога обмежується консультаціями з питань навчання та виховання. Але при цьому випускається з поля зору серйозний аспект – емоційний стан самих батьків. Усі батьки дітей з особливими освітніми потребами знаходяться у стресі й напрузі від почуття провини, тягаря відповідальності, матеріальних нестатків, неприйняття їх дітей суспільством.

Основним елементом інклюзивного навчання є залучення батьків до навчально-виховного процесу, участі в розробленні навчальних планів своїх дітей. Саме тому завдання психологічного супроводу полягає в:

- налагодженні партнерських стосунків з батьками та створенні психологічного комфорту для кожного члена сім'ї;
- подоланні стереотипів у роботі з сім'ями, які мають дітей з обмеженими можливостями шляхом урахування культурних традицій, інтересів сім'ї;
- підвищенні психолого-педагогічної культури батьків;
- поясненні батькам специфіки психічного розвитку дитини і тих обмежень, які накладаються на процес навчання й виховання;
- розкритті конкретного змісту індивідуального підходу, якого потребує дитина та прийомів його реалізації;
- психологічному консультуванні батьків, спрямованому на встановленні оптимальних взаємин у родині;
- попередженні невротизації стосунків.

Таким чином, супровід інклюзивного навчання в початковій школі потребує від фахівців психологічної служби розширення їхніх функцій, знань і практичних навичок. Психологічний супровід дитини з особливими освітніми потребами в умовах інклюзії передбачає не лише її психічний розвиток, а й роботу з усіма учасниками навчально-виховного процесу, спрямовану на формування в них позитивного ставлення до такої дитини та досягнення реальних результатів в її навчанні та вихованні.

Література:

1. Битянова М. Р. Виды психолого-педагогического консилиума в образовательном учреждении / М. Р. Битянова // Школьный психолог. – 2002. – № 5. – С. 34–36.
2. Бугайова І. А. Роль шкільної психолого-педагогічної комісії в організації навчально-виховного процесу // Таврійський вісник освіти. – 2010. – № 1(29). – С. 138–142.
3. Даниленко Л. І. Управління інклюзивною школою на засадах менеджменту освітніх інновацій / Інклюзивна школа: особливості організації та управління: Навчально-методичний посібник / Кол. авторів: Колупаєва А. А., Найда Ю. М., Софій Н. З. та ін. За заг. ред. Даниленко Л. І., – К., 2007. – 128 с.
4. Інклюзивна школа: особливості організації та управління: навч.-метод. посіб. / Кол. авторів: А. А. Колупаєва, Н. З. Софій, Ю. М. Найда та ін.; з заг. ред. Л. І. Даниленко. – 2-ге вид., стереотип. – К.: ФО-П І. С. Парашин, 2010. – 128 с.
5. Колупаєва А. А. Досвід реалізації інклюзивної освіти в країнах Європи / Колупаєва А. А. Педагогічні основи інтегрування школярів з особливостями психофізичного розвитку в загальноосвітні навчальні заклади: Монографія. – К.: Педагогічна думка, 2007. – 458 с.
6. Обухівська А., Ілляшенко Т., Жук Т. Психологу про дітей з особливими потребами у загальноосвітній школі. – К.: Редакції загальнопедагогічних газет, 2012. – С. 14–16.
7. Слободенюк Л. І. Психологічний супровід у школі: мета, завдання, функції // Шкільному психологу. – 2009. – № 10. – С. 2–5.
8. Слободенюк Л. І. Психологічний супровід в умовах інклюзивного навчання / Л. І. Слободенюк // Психолого-педагогічні засади діяльності вчителя: історія, теорія, практика: матеріали ІІ Всеукраїнської науково-методичної конференції (8-9 листопада 2012 р., м. Херсон) / за ред. В. В. Кузьменка, Н. В. Слюсаренко, І. В. Воскової. – Херсон: КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти», 2012. – С. 188–195.
9. Спеціальна педагогіка: Понятійно-термінологічний словник / АПН України; Інститут спеціальної педагогіки; Луганський держ. педагогічний ун-т ім. Тараса Шевченка / В. І. Бондар (голов. ред.). – Луганськ: Альма-матер, 2003. – 436 с.
10. Таранченко О. М., Найда Ю. М. Врахування відмінностей розвитку та навчальної діяльності дітей з особливостями психофізичного розвитку в процесі навчання / Інклюзивна школа: особливості організації та управління: Навчально-методичний посібник / Кол.:авторів: Колупаєва А. А., Найда Ю. М., Софій Н. З. та ін.; за заг. ред. Даниленко Л. І., – К.:2007. – 128 с.